

Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris

Abstract

Cooperatives in Slovenia: A Brief Historical Survey

The first Slovenian cooperatives were established as part of an initiative led by the Vošnjak brothers and the patriotic intelligentsia in order to achieve the economic emancipation of the nation. Within the Christian social movement led by Dr. Krek, cooperatives became mass organisations that provided farmers and craftsmen with access to credit and eradicated usury. In the 1930s, government intervention was necessary to resolve a severe farmer debt crisis which severely affected credit cooperatives. After WWII, the pre-war cooperative system was radically reorganised. The legislation and economic policy mostly focused on agricultural cooperatives, ranging from the unsuccessful campaign for farmers' working cooperatives (1948–1953) to subsidies provided by Slovenian agricultural policy for the modernisation of private farmers and their cooperatives in the 1970s. Later attempts at diversification, including a stronger presence of cooperatives and ownership pluralism, could not succeed in the short term. Systemic changes, including the transformation of ownership, were accomplished only after Slovenia had already gained independence. The concept of cooperatives as enterprises mainly satisfying the interests of members acting as workers, suppliers and users was upgraded in 2011 so that cooperatives may, as social enterprises, also focus on the common good.

Keywords: cooperatives, history of cooperatives, credit cooperatives, agricultural cooperatives, Slovenia

Franci Avsec holds a PhD in Law and an MA in economy. He has been working with the Cooperative Association of Slovenia for more than three decades, and also works as a tenured university teacher at the Faculty for Management, Business and Informatics in Novo mesto. (franci.avsec@siol.net)

Povzetek

Prve slovenske zadruga so bile ustanovljene v drugi polovici 19. stoletja na pobudo bratov Vošnjak ter domoljubne inteligence, da bi utrdili gospodarsko samostojnost slovenskega naroda. V okviru Krekovega krščanskosocialnega gibanja so zadruga postale množične organizacije, ki so kmetom in obrtnikom omogočile dostop do kredita in izkoreninile oderuštvo. V tridesetih letih 20. stoletja je kmečka dolžniška kriza najbolj prizadela kreditne zadruga in zahtevala intervencijo države. Po drugi svetovni vojni je predvojni zadružni sistem doživel korenito reorganizacijo. Zakonodaja in ekonomska politika sta daleč največjo pozornost namenjali kmetijskim zadrugam, razpon njunih sprememb sega od neuspešne kampanje za kmečke delovne zadruga (1948–1953) do spodbud slovenske kmetijske politike za podporo kmetom in njihovim zadrugam v sedemdesetih letih. Poznejši poskusi za večjo raznolikost sistema, vključno z močnejšo razširjenostjo zadruga in lastninskim pluralizmom, v kratkem času niso mogli obroditi sadov. Sistemske spremembe z lastninskim preoblikovanjem so bile končane šele po osamosvojitvi Slovenije. Zasnova zadruga kot podjetij, ki pretežno uresničujejo koristi svojih članov kot uporabnikov, delavcev in dobaviteljev, je bila v letu 2011 nadgrajena tako, da lahko zadruga kot socialna podjetja delujejo pretežno tudi v splošno korist.

Glavne besede: zadruga, zgodovina zadružništva, kreditne zadruga, kmetijske zadruga, Slovenija
Franci Avsec je doktor pravnih znanosti in magister ekonomije ter več kot tri desetletja sodelavec Zadruga zveze Slovenije. Kot habilitirani visokošolski učitelj dela tudi na Fakulteti za upravljanje, poslovanje in informatiko v Novem mestu. (franci.avsec@siol.net)

Prvo razvojno obdobje (1856–1894)

Razmere za razvoj sodobnega zadružništva na slovenskem ozemlju so dozorele v drugi polovici 19. stoletja. Po marčni revoluciji so kmetje, tedanji najštevilnejši družbeni sloj, dosegli zemljiško odvezo, vendar proti določeni odškodnini; povrh tega so se povečevale tudi njihove davčne dajatve. Prevzemnike kmetij je pogosto bremenilo še izplačilo dednih odpravščin, dot in preužitkov (Seručnik, 2008: 56). Za poravnavo vseh teh obveznosti so morali kmetje čedalje večji del pridelka prodati na trgu. Proizvodnim tveganjem so se pridružila tudi tržna tveganja: zaradi uvoza kmetijskih pridelkov so se zniževale cene. Po drugi strani je železnica odvzela kmetom pomembne dohodke iz dopolnilnih dejavnosti, zlasti iz prevoznitva in domače obrti, ki so ji začeli uspešno konkurirati industrijski izdelki. V podobnem položaju kot kmetje so se znašli tudi obrtniki, ker je razpadla stara cehovska organiziranost. V takšnih razmerah so kmetje in obrtniki potrebovali dodatna denarna sredstva. Ker je bila pridobitev posojila pri mestnih denarnih zavodih, ki so poslovali v nemškem jeziku, povezana z velikimi stroški, so se kmetje in obrtniki zatekali po posojila k premožnejšim posameznikom, ki so zaradi stiske prisilcev pogosto zahtevali oduroške obresti.

Za prvo zadrugo, ki je bila organizirana še po predpisih o društvih, ker zadružnega zakona tedaj še ni bilo, zgodovinarji štejejo Družbo v dnarno pomoč obrtnikom in rokodelcem v Ljubljani, ki so jo ustanovili leta 1856 obrtniki v Ljubljani pod vodstvom Jana Nepomuka Horaka (1818–1893). Sredstva za kratkoročna posojila so člani zadruge zagotovili s svojimi prispevki (vstopninami). Za hranilne vloge so kot poroki jamčili člani, pa tudi drugi posamezniki, ki so prevzeli jamstvo do določenega zneska (50 goldinarjev), dokler ni društveni rezervni sklad dosegel jamstvenega zneska porokov – 600 goldinarjev (Schauer, 1945: 15–32).

Ta uspešni poskus je ostal osamljen za več kot desetletje. Leta 1868 se je zdravnik in državni poslanec dr. Josip Vošnjak (1834–1911) udeležil slovesnosti ob položitvi temeljnega kamna za narodno gledališče v Pragi in se ob tej priložnosti seznanil tudi z delovanjem čeških posojilnic. Po vrnitvi je v slovenskem tisku objavil več člankov o obisku na Češkem ter predlagal ustanavljanje takšnih organizacij tudi na Slovenskem. Svoj predlog je utemeljeval s tezo, da mora samostojnost slovenskega naroda imeti ne samo kulturne, temveč tudi trdne gospodarske temelje (Vošnjak, 1871: 162).

Problem zadolževanja se je zaostрил po liberalizaciji obrestnih mer (leta 1868) in izbruhu gospodarske krize (leta 1873). Veliko povpraševanje po kreditih so posojilodajalci izkoriščali za navijanje obrestne mere (tudi do 250 odstotkov), tako da so se morali dolžniki zadolževati za odplačevanje samih obresti (Pančur, 1999: 41). Po podatkih zgodovinarjev je bilo samo na Kranjskem v letih 1868–1893 na prisilnih dražbah prodanih več kot 10.000 kmetij oziroma 13 odstotkov vseh kmetij (Gestrin in Melik, 1966: 167).

Množičnejše ustanavljanje posojilnic na podlagi vzajemne samopomoči je omogočil avstrijski zadružni zakon, sprejet 7. aprila 1873. Po tem zakonu so se lahko združenja, katerih namen je bil pospeševati gospodarske dejavnosti ali gospodarske koristi članov s skupnim poslovanjem ali dajanjem kreditov, ustanovila kot zadruge. Za registracijo zadruge je bilo pristojno sodišče, ki je o vpisu odločalo na podlagi izpolnjevanja zakonsko določenih pogojev, in ne več upravni organ po prostem preudarku, kar je znatno olajšalo ustanavljanje in tudi samo delovanje zadrug.

Po dolgoletnih prizadevanjih dr. Josipa Vošnjaka in druge narodno zavedne inteligence je bila 13. septembra 1872 ustanovljena posojilnica v Ljutomeru, ki je bila registrirana še po društvenem zakonu iz leta 1852. Potem ko je naslednje leto začel veljati zadružni zakon, so ljutomerski posojilnici kmalu sledile posojilnice v Sv. Jakobu v Rožu (1873), Mozirju in Šoštanju (1874), Metliki in Ljubljani (1875) ter Ormožu (1876), po nekajletnem premoru pa še v Celju in Žalcu (1881), v Ljubljani in na Vrhniki (1881) ter v Mariboru (1882) (Schauer, 1945: 47–52).

Dne 21. januarja 1883 so kreditne zadruge na pobudo inženirja Mihaela Vošnjaka (1837–1920), brata dr. Josipa Vošnjaka, ustanovile Zvezo slovenskih posojilnic v Celju, ki je podpirala ustanavljanje novih posojilnic po zadružnem zakonu, delovala kot poslovna centrala včlanjenih zadrug, pomagala članicam ter zastopala koristi včlanjenih zadrug. Zveza je izdajala mesečno glasilo *Zadruga* in od leta 1888 pomagala članicam tudi z revidiranjem njihovega poslovanja. Leta 1894 je na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem delovalo 81 slovenskih posojilnic (Schauer, 1945: 119).

Delovanje posojilnic v tej dobi je pretežno sledilo Shulze-Delitzschevim organizacijskim načelom, po katerih naj bi bila kreditna zadruga finančno trden denarni zavod z večjim poslovnim okolišem, zadruga je lahko delila dobiček in rezerve med člane, člani so jamčili za zadrugo omejeno, funkcije v zadrugi so opravljale strokovno usposobljene osebe proti plačilu. Zaradi predpisov o olajšavah za poslovanje zadrug s člani je Mihael Vošnjak prilagodil ta načela praktičnim potrebam (z uvedbo deležev različne višine; Schauer, 1945: 86–95).

Drugo razvojno obdobje (1895–1918)

Medtem ko so prve slovenske zadruge imele predvsem narodnoobrambno vlogo in so jih ustanovljali najprej v severovzhodnem delu tedanjega slovenskega etničnega prostora, je zadružni razvoj v naslednjem, drugem obdobju, katerega začetek Schauer (1945: 136) zamejuje z nastankom druge slovenske zadružne zveze leta 1895, prenesel težišče dogajanj v osrednji del današnje Slovenije. Glede na zaostrene družbene razmere so zadruge postavile v ospredje socialne cilje, povezane z izboljšanjem položaja delavskih stanov: kmetov, obrtnikov in delavcev.

Osrednjo zadružno organizacijsko vlogo je imel v tem obdobju dr. Janez Ev. Krek (1865–1917), ki je pod psevdonimom Janez Sovran (1895) v svojem delu *Črne bukve kmečkega stanu* kot vzrok za poslabšanje položaja kmetov, obrtnikov in delavcev kritiziral »neomejeno svobodo« kapitalističnega gospodarstva, špekulacijo, oderuštvo, pretirani individualizem (»razdruženje«) in postopno obubožanje širokih družbenih slojev. Družbena vzajemnost naj bi se po njegovem predlogu najprej obnovila v Raiffeisnovih posojilnicah, ker denarne zadeve zanimajo vse in je njihovo poslovanje razmeroma preprosto: »Denar je vse razdružil, pri denarju naj se zoper začne organizacija.« (Sovran, 1895: 243) Za izboljšanje položaja kmetov je predlagal prepoved nastajanja veleposesti, uvedbo stalnih kmetij, zaščitenih pred drobljenjem, odlog in postopno odplačevanje zemljiških dolgov. Posebno mesto so imele v njegovih načrtih kmečke kreditne in druge zadrug. Te naj bi sčasoma prerasle v obvezna samoupravna združenja, ki bi s skupno nabavo in prodajo ter plačevanjem davkov postale nekakšen posrednik v razmerju kmetov do trga in do države. Podobno naj bi bile organizirane tudi obrtne zadrug, ki bi skrbele za kreditiranje obrtnikov in skupno prodajo njihovih izdelkov, za obrtno šolstvo in vajeništvo. Krek je dajal številne pobude tudi za delavske zadrug in izobraževalna društva.

V okviru tega gibanja so kreditne in druge zadrug ustanavljali po Raiffeisnovih načelih: deleži naj bi bili čim manjši, da se omogoči članstvo čim širšemu krogu zainteresiranih. Kapital naj bi zadruga oblikovala predvsem z nalaganjem nerazdeljenega dobička v rezerve, te rezerve pa se ne bi smele deliti med člane niti ob prenehanju zadrug, ko naj bi se dodelile drugi zadrugi ali v splošno koristne namene. Zadrug naj bi delovale na ožjem območju, da se člani med sabo poznajo in lahko dobro ocenijo kreditno sposobnost posameznega posojilojemalca. Zaradi nižjih stroškov poslovanja naj bi člani opravljali zadružne funkcije brezplačno.

Od leta 1892 do leta 1905 je bilo v okviru Krekovega gibanja ustanovljenih kar 481 zadrug (Kralj, 1937: 541). V tem času je zadružništvo postalo množično gibanje, ki je izkoreninilo oderuštvo in skupaj z drugimi dejavniki bistveno pripomoglo k zaustavitvi izseljevanja.

Leta 1895 so Krekove zadrug v Ljubljani ustanovile Zvezo kranjskih posojilnic in Gospodarsko zvezo, prvo kot društvo kreditnih, drugo kot društvo nekreditnih zadrug. Leta 1900 so članice obe društvi razpusile in namesto njiju ustanovile Gospodarsko zvezo kot zadrugo s sedežem v Ljubljani.

Avstrijski zakon o reviziji pridobitnih in gospodarskih zadrug (1903) je predpisal obvezno revidiranje zadrug enkrat na dve leti po zadružni zvezi, ki je izpolnjevala predpisane pogoje za nadzor (revizijska zveza), ali po revizorju, ki ga je postavilo sodišče. Ljubljanska Gospodarska zveza se je po uveljavitvi zadružnega revizijskega zakona razdelila na dve zadrugi. Prva je bila Zadružna zveza v Ljubljani, ki je postala poslovna centrala kreditnih zadrug, revizijska zveza in interesno-predstavniška organizacija vseh včlanjenih zadrug. Druga, Gospodarska zveza, pa je delovala kot poslovna centrala blagovnih zadrug (Lazarevič, 1994: 30).

Na prelomu stoletja so se na pobudo Antona Kristana (1881–1930) in drugih organizatorjev začele ustanavljati delavske potrošniške, kreditne in druge zadruge tudi v okviru socialdemokratskega delavskega političnega gibanja, zlasti v zasavskih rudarskih središčih, Ljubljani, Idriji, Trstu in Primorju (Kristan, 1956: 1195–1196).

Poleg Zveze slovenskih posojilnic, ki se je leta 1905 preimenovala v Zadružno zvezo v Celju, in Zadružne zveze v Ljubljani (ustanovljene leta 1904), je bila na pobudo Ivana Hribarja (1851–1941) in Gregorja Žerjava (1882–1929), predstavnikov mlajše generacije liberalne politične struje, ustanovljena Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani (1907). Zadružna zveza v Ljubljani je do leta 1907 povezovala tudi zadruge v Dalmaciji. Slovenske zadruge na Goriškem so ustanovile Zvezo goriških gospodarskih zadrug in društev (1904), medtem ko so se slovenske in hrvaške zadruge v Istri leta 1903 povezale v Gospodarsko zvezo v Pulju (Mohorič, 1913: 52).

Povezovanje v zadružne zveze je pokazalo razdeljenost zadružništva po narodnostno-jezikovnih, deželnih in ne nazadnje političnih vidikih. Prizadevanja za koncentracijo zadružnega gibanja med prvo svetovno vojno niso rodila uspeha (N. N., 1918: 2).

Od konca prve do konca druge svetovne vojne (1919–1945)

Po prvi svetovni vojni je zunaj nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (od 29. oktobra 1918) ter poznejše Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (od 1. decembra 1918) od približno 970 slovenskih zadrug ostalo v Avstriji in Italiji okrog 194 zadrug (Trček, 1956: 1177).

Leta 1920 je bila ustanovljena Zadružna gospodarska banka, v kateri je imela večino delnic Zadružna zveza v Ljubljani (Hočevar, 1984: 190). Delavske zadruge pa so leta 1920 ustanovile Zvezo gospodarskih zadrug za Jugoslavijo, v okviru katere je delovala Zadružna banka v Ljubljani. Zadružna banka v Ljubljani in Zadružna zveza v Celju sta zaradi gospodarske krize v tridesetih letih prenehali delovati (Hočevar, 1984: 190; Videčnik, 1989: 16).

Poleg politične razdelitve je slovensko zadružništvo po prvi svetovni vojni prizadela neugodna menjava denarja. Razmere so se nekoliko izboljšale zaradi gospodarske konjunktore, ki pa je bila kratkotrajna.

Med svetovno gospodarsko krizo v začetku tridesetih let so se močno znižale cene žita in drugih kmetijskih pridelkov. V Kraljevini Jugoslaviji (uradno ime od 29. oktobra 1929) kot izrazito agrarni državi je kriza povzročila velike težave z odplačevanjem kreditov in izplačevanjem hranilnih vlog celotnemu kreditnemu sektorju in posebej kreditnim zadrugam.

Državna politika se je na kmečko zadolženost odzivala počasi. Potem ko je bil leta 1932 sprejet Zakon o zaščiti kmetov, so vprašanje kmečkih dolgov dokončno

uredili šele z Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov (1936). Na podlagi te uredbe so kmečke dolgove, ki so nastali do 20. aprila 1932, in do tega dne natekle obresti, znižali in določili podaljšan rok za odplačilo dolga s predpisanimi obrestmi, odvisno od višine dolga, velikosti kmečkega gospodarstva in drugih okoliščin. Breme odpisanega dela dolga sta si razdelila denarni zavod in država: 25 odstotkov terjatve pred znižanjem je moral vsak denarni zavod odpisati v breme svojih rezerv in kapitala, za 25 odstotkov terjatve pa je država prek Privilegirane agrarne banke (PAB) denarnim zavodom izdala obveznice (Maček, 1989: 431–435; Lazarevič, 1994: 127–143).

Leta 1937 je Kraljevina Jugoslavija sprejela Zakon o gospodarskih zadrugah in s tem poenotila zadružno zakonodajo. V primerjavi z avstrijskim zadružnim zakonom, ki se je na slovenskem ozemlju uporabljal dotlej (Čeferin, 1975: 37), je jugoslovanski zadružni zakon poudarjal vzajemno in socialno naravnano poslanstvo zadruga, kar je videti iz določb o načelni omejitvi poslovanja zadruga z njenimi člani in poslovno zvezo (§ 1), omejenem obrestovanju članskih deležev (§ 1), doslednejši izpeljavi enake glasovalne pravice (§ 33), obveznem oblikovanju rezerv (s stalnim izdajanjem najmanj 20-odstotnega letnega poslovnega prebitka v ta namen, § 60), nedeljivosti rezerv tudi ob prenehanju zadruga (§ 69) in obveznem članstvu vsake zadruga v eni od revizijskih zvez (§ 97).

Leta 1937 je bilo na območju Dravske banovine 1677 zadrug, od tega največ kreditnih (539), ki so jim sledile nabavno-prodajne (203) oziroma gozdne in pašniške (203), živinorejske (104), stavbne (103), mleinarske (90) in druge (Valenčič, 1939: 459).

Obdobje druge Jugoslavije (1945–1991)

Potem ko je med drugo svetovno vojno delo zadrug zaradi vojnih razmer v veliki meri zamrlo, so z vzpostavitvijo nove družbene ureditve po drugi svetovni vojni nastopile tudi za zadruga velike spremembe.

Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (1946) je po zgledu sovjetske ureditve opredelila tri lastninske oblike: državno, zadružno in zasebno lastnino in določila, da država usmerja gospodarski razvoj z državnimi načrti in se pri tem opira na državni in zadružni sektor ter nadzira zasebni sektor gospodarstva (15. člen).

Splošni zakon o zadrugah iz leta 1946 je zadruga opredelil kot »prostovoljne organizacije delovnega ljudstva, ki zaradi razvoja narodnega gospodarstva s skupnim delom razvijajo kmetijsko gospodarstvo in obrtno dejavnost in razvijajo pobudo najširših ljudskih množic na deželi in v mestu pri organiziranju proizvodnje, preskrbe in razdeljevanju blaga« (1. člen). Po zakonu je bilo treba pred ustanovitvijo nove zadruga ali zadružne zveze pridobiti dovoljenje od pristojnega državnega organa (6. in 28. člen), ki je odločal tudi o likvidaciji obstoječih zadrug in

zvez, če niso bili izpolnjeni pogoji za nadaljnje delo (46. člen). V skladu s to določbo je republiška vlada sprejela sklep o likvidaciji Zadružne zveze v Ljubljani in Zveze slovenskih zadrug, ker sta povezovali zadruge po predvojnih političnih vidikih. Premoženje prve zveze je bilo zaplenjeno. V skladu z usmeritvami Iniciativnega zadrúžnega odbora za Slovenijo (IZOS), ki ga je za reorganizacijo zadrúžništva imenoval že Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), so številne predvojne zadruge prenehale obstajati, se spojile ali drugače reorganizirale.

V prvih povojnih letih so imele velik pomen obnovitvene in nabavno-prodajne zadruge. Obnovitvene zadruge, ki jih je bilo leta 1947 največ (252), so pod vodstvom tehničnih strokovnjakov izdelovale in izvajale načrte za obnovo naselij. Nabavno-prodajne zadruge (NAPROZE) pa so preskrbovale mestno in podeželsko prebivalstvo z racioniranimi potrošnimi proizvodi in delno tudi odkupovale kmetijske proizvode (Čeferin, 1956: 1457–1458).

Že leta 1945 so bili na podlagi Zakona o dokončni likvidaciji kmetijskih dolgov predvojni dolgovi večini kmetov odpisani v celoti ali delno (Lazarevič, 1994: 160–163). Okrog 50 predvojnih kreditnih zadrug je obnovilo delo, vendar ne za dolgo. Po Uredbi o likvidaciji kreditnih zadrug so leta 1947 vse kreditne zadruge, ki še niso bile v likvidaciji, z dnem objave uredbe prešle v likvidacijo.

Državna politika se je posebej osredinila na kmetijske zadruge (Kardelj, 1947). Temeljni zakon o kmetijskih zadrugah (1949) je predvideval splošne kmetijske zadruge, kmečke obdelovalne zadruge in izjemoma tudi druge vrste kmetijskih zadrug. Splošne kmetijske zadruge, ustanovljene praviloma za območje ene vasi, naj bi se ukvarjale s skupno nabavo in prodajo, predelavo, lastno pridelavo, gozdarstvom, industrijsko obrtjo za potrebe članov in drugimi storitvami. Posebej podrobno so bile urejene kmečke obdelovalne zadruge, v katere naj bi kmetje po vzoru sovjetskih kolhozov za skupno obdelavo vložili zemljo in druga sredstva razen ohišja, potrebnega za lastno gospodinjstvo. Politična kampanja za množično vključevanje kmetov v obdelovalne ali delovne zadruge je bila povezana tudi s pritiski, ki so bili v popolnem nasprotju z načelom prostovoljnosti. V Sloveniji je bilo na vrhuncu kampanje v kmečke delovne zadruge včlanjenih le 5,2 odstotka kmetov, površina vloženih zemljišč članov v te zadruge pa ni presegla 2,6 odstotka površine Slovenije (Čeferin, 1956: 1188).

Leta 1953 je zvezna vlada z uredbo omogočila prenehanje oziroma reorganizacijo kmečkih delovnih zadrug, kmetom, ki so izstopili iz zadrug, so bila vložena zemljišča in sredstva vrnjena (a sočasno določen zemljiški maksimum v obsegu praviloma 10 hektarov obdelovalne zemlje na gospodarstvo). V istem letu je zvezni ustavni zakon kot temelja družbene ureditve uvedel samoupravljanje in (namesto prejšnje državne in zadrúžne) družbeno lastnino.

Uredba o kmetijskih zadrugah iz leta 1954 je poudarila prostovoljnost združevanja kmetov in omogočila kmetijskim zadrugam ustanavljanje podjetij, obrtov in obratov, do katerih je imela zadruga določene premoženjske pravice. Zadrúžno premoženje je bilo družbena last, ki »se v nobenem primeru ne sme vzeti zadrú-

gi« (11. člen). Če je zadruga izvolila zadružni svet (primerljiv z delavskim svetom v družbenih podjetjih), občni zbor članov ni bil več obvezen, medtem ko so morali biti v zadružnem svetu in upravnem odboru poleg članov zastopani tudi delavci zadružnih podjetij in obrtov (od 30. do 33. člena).

Po nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč je bil konec petdesetih let sprejet tudi zvezni Zakon o stanovanjskih zadrugah.

Zaradi uveljavljanja nelastninskega koncepta družbene lastnine (kot lastnine vseh in nikogar) so se zadružna podjetja osamosvajala od zadrug kot ustanoviteljic, s krepitvijo delavskega samoupravljanja pa so kmetijske in druge zadruge izgubljale svoje posebne značilnosti in se postopoma izenačevale z družbenimi podjetji. V začetku šestdesetih let so kot samostojne pravne osebe prenehale obstajati vse zadružne poslovne in revizijske zadružne zveze. Slovenski Zakon o gozdovih iz leta 1965 je gospodarjenje z vsemi gozdovi, vključno s prodajo gozdnih lesnih sortimentov, prenesel na gozdnogospodarske organizacije (Winkler, 1983: 218), kar je pomembno zožilo dejavnost kmetijskih zadrug.

Tudi sama kmetijska politika je na začetku šestdesetih let dajala prednost velikim družbenim kmetijskim podjetjem, ki naj bi prenašala tehnološke dosežke v zasebno kmetijstvo predvsem na podlagi neposrednega sodelovanja s posameznimi kmeti kot kooperanti, ki so – v skladu z ustavo SFRJ iz 1963 (17. člen) in Temeljnim zakonom o podjetjih (61. člen) – imeli pravico sodelovati pri upravljanju podjetja.

V obdobju od 1960. do 1968. leta se je število kmetijskih zadrug v Sloveniji zmanjšalo s 421 na 63, število njihovih članov pa s 125.328 na 32.675 (Statistični letopis Republike Slovenije, 1970: 45, 154). Zasebno kmetijstvo je po ekonomskih kazalcih vse bolj zaostajalo za razvojem celotnega gospodarstva.

Zato se je politično stališče do zadrug in zasebnega kmetijstva začelo spreminjati. Med prvimi spremembami v tej smeri velja omeniti leta 1969 sprejeti Zakon o ustanavljanju in poslovanju hranilno-kreditnih služb kmetijskih in gozdarskih delovnih organizacij, ki je kmetijskim zadrugam, kmetijskim in gozdnogospodarskim podjetjem omogočil, da so organizirali – sprva kot notranje organizacijske enote – t. i. hranilno-kreditne službe za zbiranje hranilnih vlog in odobravanje kreditov, tudi za posodabljanje proizvodnje na kmetijah. Že leta 1971 so se kmetijske zadruge ter kmetijske in gozdarske delovne organizacije kot ustanoviteljice hranilno-kreditnih služb prostovoljno povezale v Zvezo hranilno-kreditnih služb Slovenije.

Na začetku sedemdesetih let je z različnimi ukrepi posodabljanje zasebnega kmetijstva podprla tudi slovenska kmetijska politika (na primer z vzpostavitvijo in sofinanciranjem kmetijske svetovalne službe v kmetijskih zadrugah in podjetjih, delnim regresiranjem obresti na posojila hranilno-kreditnih služb in različnimi spodbudami za proizvodnjo in poslovno sodelovanje kmetov).

Po prenosu več zakonodajnih pristojnosti s federacije na republike je bil leta 1972 sprejet prvi slovenski Zakon o združevanju kmetov. Ta zakon je omogo-

čil ponovno delovanje Zadrुžne zveze Slovenije, ki so jo kmetijske zadrुžne in kooperantske organizacije prostovoljno ustanovile še v istem letu, kot je bil zakon sprejet.

Ime zakona je že povezano z novo institucionalno zasnovo o t. i. »združenem delu«, ki so jo začela razvijati ustavna dopolnila iz leta 1971. Kot izhodišče celotne organizacijske zgradbe gospodarstva so bile postavljene temeljne organizacije združenega dela (TOZD) v delovnih organizacijah. Za povezovanje samostojnega osebnega dela so ustavna dopolnila iz leta 1971 in za njimi ustava iz 1974 predvideli poleg zadrug tudi »podobne organizacije« (ustavno dopolnilo XXIV k zvezni ustavi iz leta 1971, prim. 64. in 65. člen Ustave SFRJ iz leta 1974), s čimer naj bi postale organizacijske oblike na tem področju raznovrstnejše. Organizacijsko zgradbo na podlagi ustavnih določb in zveznega Zakona o združenem delu (1976) je za področje kmetijskega zadrुžništva dokončno oblikoval šele drugi slovenski Zakon o združenju kmetov (1979), medtem ko so združenje v obrtne zadrug in druge organizacije za povezovanje obrtnikov uredili predpisi o obrti, stanovanjske zadrug pa predpisi o stanovanjskem gospodarstvu.

Na podlagi teh predpisov so združen kmetje in delavci v delu kmetijske zadrug lahko organizirali temeljno zadrुžno organizacijo (TZO), če so v preostalem delu zadrug kmetje in delavci ali sami kmetje organizirali najmanj še eno TZO ali so sami delavci organizirali TOZD. V delu kmetijske delovne organizacije pa so lahko kmetje, ki so sodelovali s to organizacijo, organizirali temeljno organizacijo kooperantov (TOK), če je bila v preostalem delu organizirana najmanj še ena temeljna organizacija.

Leta 1987 je bil spremenjen Zakon o združenem delu, med drugim tudi z določbami, ki so omogočale ustanavljanje zadrug v vseh dejavnostih, katerih opravljanje ni bilo zadrugam z zakonom prepovedano. Že naslednje leto (1988) so ustavna dopolnila uvedla pluralizem lastninskih oblik: družbene, zadrुžne in zasebne lastnine, Zakon o podjetjih pa je kot temeljno organizacijsko enoto uredil podjetje v družbeni, zadrुžni, zasebni ali mešani lastnini. Zvezni Zakon o zadrugah (1990) je omogočil organizacijam kooperantov preoblikovanje v zadrug in kot prvi zakon predvidel delno vračilo premoženja, če je bilo ustvarjeno z delom zadrug po 1. juliju 1953 (ne pa tudi prej) ter pozneje brez nadomestila odvzeto zadrugam in zadrुžnim zvezam.

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije

Kmalu po osamosvojitvi Republike Slovenije je slovenski parlament sprejel Zakon o zadrugah (1992), ki je uredil položaj in organiziranost zadrug ne glede na njihovo dejavnost in članstvo. Zadruga je bila definirana kot organizacija spremenljivega števila članov, ki ima namen pospeševati njihove gospodarske koristi na podlagi prostovoljnega in odprtega članstva, demokratičnega članskega upravlja-

nja in enakopravnega sodelovanja. Zakon je v 10. poglavju in prehodnih določbah uredil položaj zadrug v lastninskem preoblikovanju tako, da so družbena sredstva zadruga in organizacije kooperantov (če se je organizacija kooperantov preoblikovala v zadrugo) postala – z izjemo neodplačno pridobljenih kmetijskih zemljišč in gozdov – nedeljivo premoženje zadruga. Prav tako je nedeljivo premoženje zadrug in združenih zvez postalo tisto premoženje, ki je bilo zadrugam in njihovim zvezam odvzeto po letu 1945 in jim je bilo na njihovo zahtevo vrnjeno v postopkih denacionalizacije, ter premoženje v obliki kapitalskih deležev, ki so jih lahko zadruga ob predpisanih pogojih uveljavljale do največ 45 odstotkov družbenega kapitala posameznih podjetij, s katerimi so sodelovale v letih 1986–1990. To nedeljivo premoženje ima podoben položaj kot nedeljive rezerve po predvojnem združnem zakonu iz leta 1937 in ga mora zadruga na pasivni strani bilance izkazovati kot nerazdeljivi združni kapital. Zadruga pa so bile v postopkih denacionalizacije tudi zavezanke za vračilo, tako da je denacionalizacija na področju združništva sprožila premike premoženja v obeh smereh.

V pripravah na pristop Slovenije k Evropski uniji (1. maja 2004) se je zaradi prilagajanja zahtevam bančne zakonodaje večina hranilno-kreditnih služb pripojila svoji zvezi, ta pa je svoje bančno poslovanje in povezano premoženje 1. julija 2004 prenesla na Slovensko združno kmetijsko banko, ki se je preimenovala v Deželno banko Slovenije. Zveza hranilno-kreditnih služb Slovenije je pridobila med delničarji te banke največji delež ter se leta 2005 preoblikovala v zadrugo. Tako je Deželna banka Slovenije danes edina banka v Sloveniji, ki je v večinski lasti zadrug in nadaljuje tradicijo kreditnega združništva.

Tabela 1: Podatki iz letnih poročil zadrug za leto 2016

Število zadrug, ki so oddale letno poročilo	407
Število zaposlenih	2999
Prihodki (mio EUR)	736
Neto dodana vrednost (mio EUR)	78,8
Zadruga po velikosti:	
- mikrozadruga	87,7 %
- majhne zadruga	6,1 %
- srednje zadruga	5,9 %
- velike zadruga	0,2 %
Sredstva (aktiva, mio EUR)	685,3
Delež kapitala v virih sredstev	64,3 %
Delež nerazdeljivega združnega kapitala v kapitalu	80,1 %

Vir: AJPES, 2017.

Po gospodarskih kazalcih iz letnih poročil so med zadrugami še vedno najpomembnejše kmetijske in gozdarske zadruge, ki imajo najdaljšo tradicijo in so članice Zadružne zveze Slovenije.

V finančni in gospodarski krizi po letu 2007 so pozornost strokovnih krogov in javnosti pritegnili alternativni modeli podjetniškega organiziranja. Leta 2011 je slovenski parlament sprejel Zakon o socialnem podjetništvu, ki je uredil položaj socialnih podjetij kot nepridobitnih pravnih oseb. Socialno podjetništvo temelji na podobnih načelih kot zadrugi, v primerjavi s splošnimi predpisi o zadrugah pa so pri socialnih podjetjih močnejše poudarjeni zlasti pretežno nepridobitni namen, opravljanje dejavnosti pretežno v javnem interesu in vključevanje širšega kroga različnih deležnikov v članstvo oziroma odločanje. Če izpolnjujejo te pogoje, lahko status socialnega podjetja pridobijo tudi zadruge. Po podatkih Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo (2017) je bilo 24. oktobra 2017 od 254 socialnih podjetij 73 (ali 28,7 odstotka) zadrug. Prav zadruge, ki so bile po letu 2011 ustanovljene kot socialna podjetja, so zaslužne za širjenje in uveljavljanje zadrugne pobude na številnih novih delovnih področjih.

Literatura

- ČEFERIN, EMIL (1956): Zadrugarstvo u Narodnoj republici Sloveniji. V *Zadružni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1183–1193. Zagreb: Zadružna štampa.
- ČEFERIN, EMIL (1975): Pregled zadrugne prava, zlasti o kmetijskih zadrugah, v sto letih na slovenskem ozemlju. *Zbornik Biotehniške fakultete Ljubljana* 24: 37–62.
- GESTRIN, FERDO IN VASILIJ MELIK (1966): *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*. Ljubljana: DZS.
- HOČEVAR, TOUSSAINT (1984): Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900–1930. *Zgodovinski časopis* (38)3: 179–192.
- KARDELJ, EDVARD (1947): *Zemljoradniško zadrugarstvo u planskoj privredi*. Beograd: Zadružna knjiga.
- KRALJ, ANTON (1928): Iz zgodovine slovenskega zadrugištva. V *Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, J. Mal (ur.), 537–551. Ljubljana: Leonova družba.
- KRISTAN, CVETKO (1956): Radniško zadrugarstvo u Sloveniji. V *Zadružni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1193–1199. Zagreb: Zadružna štampa.
- LAZAREVIĆ, ŽARKO (1994): *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- LAZAREVIĆ, ŽARKO (1999): Oris razvoja slovenskega bančništva do prve svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* XXXIX(2): 75–91.
- MAČEK, MATEJA (1989): Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis* 43(3): 417–439.
- MOHORIČ, IVAN (1913): Razvoj kreditnega zadrugištva. *Veda* (III)1: 34–58.

- N. N. (1918): Za koncentracijo naših gospodarskih sil. *Slovenski narod* LI(78): 2.
- N. N. (1949): *Kmetijsko združništvo*. Ljubljana: Ljudska prosveta Slovenije.
- PANČUR, ANDREJ (1999): Oderuštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* LIII(1): 33–55.
- SCHAUER, DOLFE (1945): *Prva doba našega združništva*. Ljubljana: samozaložba.
- SERUČNIK, MIHA (2008): Socialne razmere na kranjskem podeželju v luči gradiva za kmetijsko anketo 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani. *Kronika* (56)3: 505–520.
- SOVRAN, JANEZ (1895): *Črne bukve kmečkega stanu*. Ljubljana: samozaložba.
- TRČEK, FRAN (1956): Slovenija. V *Združni leksikon, knjiga II*, M. Vučković in dr. (ur.), 1165–1183. Zagreb: Zadruga štampa.
- VALENČIČ, VLADO (1939): Pregled našega združnega gibanja in stanja. V *Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, J. Lavrič (ur.), 457–464. Ljubljana: Jubilej.
- VIDEČNIK, ALEKSANDER (1989): *Denarništvo na Celjskem: od hranilnice do banke*. Celje: Ljubljanska banka.
- VOŠNJAK, JOSIP (1871): Posojilnice v pomoč kmečkemu ljudstvu. V *Koledarček družbe sv. Mohora v Celovcu za prestopno leto 1872*, 148–162. Celovec: Družba sv. Mohora v Celovcu.
- VOŠNJAK, JOSIP (1884): *Poročilo o kmetijski anketi 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani*. Ljubljana: Deželni odbor Kranjski.
- WINKLER, IZTOK (1983): Temeljne značilnosti in dosedanji razvoj skupnega gospodarjenja z družbenimi in zasebnimi gozdovi v Sloveniji. *Zbornik gozdarstva in lesarstva* (23): 200–234.

Viri

- AJPES (2017): *Informacija o poslovanju gospodarskih družb v Republiki Sloveniji v letu 2016*. Dostopno na: https://www.ajpes.si/Letna_porocila/Informacije/Druzbe_in_zadruge (31. december 2017).
- AMANDMAJI K USTAVI SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 70/1988 (26. november 1988).
- MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKI RAZVOJ IN TEHNOLOGIJO (2017): *Evidenca socialnih podjetij*. Dostopno na: http://www.mgrt.gov.si/si/delovna_podrocja/socialno_podjetnistvo/evidenca_so_p/ (31. december 2017).
- POSTAVA O PRIDOBILNIH IN GOSPODARSTVENIH DRUŠTVIH ALI TOVARIŠTVIH. Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane/1873 (14. maj 1873).
- SPLOŠNI ZAKON O ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 59/1946 (23. julij 1946).
- TEMELJNI ZAKON O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 49/1949 (9. junij 1949).
- TEMELJNI ZAKON O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list SFRJ 13/1965 (31. marec 1965).
- TEMELJNI ZAKON O OBRJNIH IN DRUGIH DOLOČENIH VRSTAH ZADRUG. Uradni list SFRJ 16/1965 (31. marec 1965).
- TEMELJNI ZAKON O PODJETJIH. Uradni list SFRJ 17/1965 (7. april 1965).
- UREDBA O KMETIJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 5/1954 (29. januar 1954).

UREDBA O LIKVIDACIJI KMEČKIH DOLGOV. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 79/1936 (30. september 1936).

UREDBA O LIKVIDACIJI KREDITNIH ZADRUG. Uradni list LRS 1947 (19. april 1947).

UREDBA O PREMOŽENJSKIH RAZMERIJH IN O REORGANIZACIJI KMEČKIH DELOVNIH ZADRUG. Uradni list FLRJ 14/1953 (30. marec 1953).

USTAVA FEDERATIVNE LJUDSKE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list FLRJ 10/1946 (1. februar 1946).

USTAVA SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 14/1963 (10. april 1963).

USTAVA SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE. Uradni list SFRJ 9/1974 (21. februar 1974).

USTAVNI AMANDMAJI XX DO XLII. Uradni list SFRJ 29/1971 (8. julij 1971).

USTAVNI AMANDMAJI K USTAVI SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE. Uradni list SRS 32/1989 (2. oktober 1989).

USTAVNI ZAKON O TEMELJIH DRUŽBENE POLITIČNE UREDITVE IN ZVEZNIH ORGANIH OBLASTI. Uradni list FLRJ 3/1953 (14. januar 1953).

ZAKON O GOSPODARSKIH ZADRUGAH. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 81/1937 (9. oktober 1937).

ZAKON O NADOMESTILU DELA OBRESTI ZA INVESTICIJE V ZASEBNEM KMETIJSTVU. Uradni list SRS 19/1975 (11. julij 1975).

ZAKON O USTANAVLJANJU IN POSLOVANJU HRANILNO-KREDITNIH SLUŽB KMETIJSKIH IN GOZDARSKIH DELOVNIH ORGANIZACIJ. Uradni list SRS 22/1969 (10. julij 1969).

ZAKON O KONČNI LIKVIDACIJI KMETSKIH DOLGOV. Uradni list DFJ 89/1945 (16. november 1945).

ZAKON O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU. Uradni list RS 20/2011 (18. marec 2011).

ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH ZAKONA O ZDRUŽENEM DELU. Uradni list SFRJ 85/1987 (25. december 1987).

ZAKON O STANOVANJSKIH ZADRUGAH. Uradni list FLRJ 16/1959 (22. april 1959).

ZAKON O ZADRUGAH. Uradni list RS 13/1992 (20. marec 1992).

ZAKON O ZAŠČITI KMETOV IN POEDINIH PREDPISOV ZAKONA O IZVRŠBI IN ZAVAROVANJU. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 33/1932 (27. april 1932).

ZAKON Z DNE 10. JUNIJA 1903. L. O PREGLEDU PRIDOBITNIH IN GOSPODARSKIH ZADRUG TER DRUGIH DRUŠTEV. Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru 63/1903 (23. junij 1903).

ZAKON O ZDRUŽENEM DELU. Uradni list SFRJ 53/1976 (10. december 1976).

ZAKON O ZDRUŽEVANJU KMETOV. Uradni list SRS 1/1979 (13. januar 1979).

ZAKON O ZDRUŽEVANJU KMETOV. Uradni list SRS 22/1972 (31. maj 1972).